

JERZY SOBKOVIK

FUNKCJA STRUKTUR LOGOSOWYCH W *PERIEGEZIE* Κορινθιακά PAUZANIASZA*

Dzieło Pauzanasza Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος jest jednym z najbardziej wartościowych źródeł dla historii sztuki greckiej i archeologii. Nic więc dziwnego, że przez długi czas było traktowane jako rodzaj encyklopedii z zakresu archeologii, mitologii i religii¹. W XIX i XX w. można zauważyć wzrost zainteresowania dziełem najwybitniejszego periegety. Świadczy o tym bibliografia obejmująca wydania tekstów, przekłady i opracowania. K. Robert podkreśla, jak wielkie znaczenie dla oceny i wykorzystania periegezy Pauzanasza jako źródła informacji archeologicznej mają logosy, które decydują o literackim charakterze dzieła². Stawia nawet tezę, że utwór Pauzanasza jest dużym zestawieniem logosów, a periegeza jest tylko ramą. Według niego logosy są głównym celem Pauzanasza. Określa dosadnie, że zabytek opisany w periegezie jest gwoździem, na którym można powiesić logos³.

Periegezę na skutek jej rozwoju już w starożytności uznano za gatunek literacki. Pogląd taki istnieje i dzisiaj⁴. Analityczne badania logosów dokonane przez K. Roberta brały pod uwagę przede wszystkim motywy fabularne i ich filiacje⁵. Dotychczas nie zajmowano się badaniem funkcji struktur logosowych w periegezie. Niniejszy artykuł jest ilustracją takich badań⁶ na przykładzie drugiej księgi Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος Pauzanasza czyli, Κορινθιακά.

W związku z funkcjonalnością logosów wprowadzono tu pojęcie periegezy czystej, aby ją wyróżnić z periegezy jako gatunku literackiego. Przez periegezę czystą rozumiano tu element strukturalny dzieła, związany ściśle z oprowadzaniem po zabytkach i regionie. Cechuje ją praktyczna rzeczowość archeologiczna i precyzja wskazówek topograficznych oraz brak literackiej ozdobności. Z kolei należy tu określić, co rozumie się pod pojęciem periegezy dalszej, bieżącej i wstępnej. Wyróż-

* Streszczenie pracy magisterskiej pod tym tytułem, pisanej pod kierunkiem prof. dr J. Niemirskiej-Pliszczyńskiej.

¹ T. Sinko, *Literatura grecka*. t. III, cz. 1, Kraków 1951, s. 465.

² K. Robert, *Pausanias als Schriftsteller*, Berlin 1909, s. 1.

³ „[. . .] die Statue ist nur der Nagel an den der angeknüpft wird” (tamże, s. 50).

⁴ J. Schnayder, *Periegeza Pauzanasza po Grecji*, „Meander”, 19 (1964), z. 4, s. 187.

⁵ J. Niemirska-Pliszczyńska, *Technika ekskursów w dziele Pauzanasza*, „Eos”, 55(1965) 80.

⁶ Zwrócono w nich uwagę na funkcjonalność logosów, ich strukturę, opisowe elementy językowe periegezy czystej i stopień nasycenia tekstu onomastyką.

nienie tych pojęć okazało się celowe dopiero przy badaniu związku logosów z periegezą, a więc przy badaniu funkcjonalności logosów. Periegeza dalsza dotyczy terenu objętego daną księgą, ale wykraczającą poza konkretny, bieżący szlak wędrówki. Natomiast periegeza bieżąca jest aktualnym oprowadzaniem po terenie i zabytkach. Periegeza zaś wstępna jest ogólną wprowadzającą informacją o regionie, która nie pochodzi bezpośrednio z aktualnej autopsji.

W szczegółowej analizie zajęto się badaniem funkcjonalności logosów względem tak rozumianej periegezy wstępnej, bieżącej i dalszej. Ponieważ pojęcie logosu w dziele Pausaniasza nie doczekało się jeszcze teoretycznego opracowania, spróbujmy za punkt wyjścia przyjąć następującą definicję: Logos jest to zamknięta problemowo, niezależnie od swej długości, partia tekstu Pausaniasza, która wykracza poza ścisłe ramy periegezy czystej, ale jest z nią związana tematycznie i terenowo. Przeprowadzona analiza literacka wykazała, że w drugiej księdze znajduje się około 210 logosów. Z 2.855 wierszy całej księgi na logosy przypada ponad 1.800 wierszy. Pozostała część księgi to periegeza czysta i wypowiedzi odautorskie, jak polemiki, kategoria współczesności, wypowiedzianie zamysłów co do kompozycji dzieła itd.

FUNKCJE LOGOSÓW

Analiza pozwoliła na wyodrębnienie następujących funkcji: ajtiologicznej, egzegetycznej, introdukcyjnej i zastępczej.

1. Funkcja ajtiologiczna logosów polega na podawaniu przyczyn zaistnienia jakiegoś elementu topograficznego, np. źródła, czy tylko nazwy. Dlatego pozwalamy sobie wyróżniać funkcje ajtiologii topograficznej i onomastycznej. Ta tendencja w literaturze pięknej nie była nieznaną przed Pausaniaszem. Swego najwybitniejszego przedstawiciela znalazła bowiem w Kallimachu (310 — 240 p. n. e.). Świadczy o tym jego dzieło *Αἴτια* (*Przyczyny*)⁷. Przeprowadzona analiza pozwoliła na stwierdzenie licznych podobieństw między logosami Pausaniasza a *Przyczynami* Kallimacha.

a) *Ajtiologia topograficzna*. W drugiej księdze na około 210 logosów występuje 7 logosów o funkcji ajtiologii topograficznej. Logosy w trzech wypadkach dotyczą powstania źródeł (3,4; 5,1; 31,9); dwa razy dotyczą topografii rzek (5,3; 12,4 — periegeza dalsza), jeden raz ukształtowania linii brzegowej (29,6 — periegeza wstępna), raz drzewa (31,10 — periegeza bieżąca). W trzech wypadkach pełnią jednocześnie funkcję ajtiologii onomastycznej (3,1; 12,4; 31,9). Logosy te wykazują silny związek z terenem. Ajtiologia topograficzna ma wyłącznie charakter mitologiczny.

b) *Ajtiologia onomastyczna*. W drugiej księdze 63 logosy pełnią funkcje ajtiologii onomastycznej wobec periegezy: 1⁰ wstępnej, 2⁰ dalszej, 3⁰ bieżącej. Niech to zobrazują przykłady.

Logos o królach Sikyonu (5,6 — 6,7) wywołany ogólną, wstępną informacją periegetyczną podaje personalne pochodzenie nazw geograficznych, a mianowicie,

że nazwa miasta Ajgialea pochodzi od Ajgialosa; nazwa Apii, leżącej poniżej Istmu od Apisa. Mówi też o zamianie nazwy Ajgialei na Sikyon od imienia króla Sikyona. Logos ten jest znacznie rozszerzony przez motyw genealogiczny. Służy to jednak wprowadzeniu w zamierzenie dzieje Sikyonu.

Logos o córkach Azoposa (5, 2) wywołany jest dalszą periegezą ziemi korynckiej (znajdujemy się zaś w toku bieżącej periegezy Koryntu), a mianowicie informacją o rzece Azopos, która przepływa koło Sikyonu, a nie Koryntu. Logos jednak nie pełni funkcji wobec tej informacji, lecz daleko ją wyprzedza. Podaje on pochodzenie nazwy wyspy Ajginy od imienia córki Azoposa. Zgodnie więc z przyjętym pojęciem logosu jest on funkcjonalny, gdyż dotyczy geografii terenu należącego do księgi. Funkcjonalność logosu osłabia jednak obecność dygresyjnej ajtiologii Korcyry i Teb, a więc terenu nie objętego periegezą drugiej księgi.

Logos o wynalezieniu trąbki (21, 3) znajduje się w ramach bieżącego opisu periegetycznego świątyni Ateny Salpinks w Argosie. Logos zwięźle prowadzi do podania pochodzenia epitetu — Salpinks (trąbka). Logos o Lynkeusie (25, 5) i Lyrkosie jest dwustronnie związany z periegezą. Periegeza, która wywołuje logos jest bardziej ogólna (mówi o miejscowości), następująca po niej jest szczegółowa (nagrobek Lyrkosa). Funkcja logosu polega na wyprowadzeniu początkowej nazwy miejscowości — Lynkeia — od imienia Lynkeusa i obecnej — Lyrkeia — od imienia Lyrkosa. Natomiast Logos o trzech córkach Asteriona — Euboi, Prosymne i Akraji pełni funkcję ajtiologii onomastycznej, zarówno wobec periegezy bieżącej, która poprzedza logos (góra Euboja), jak i periegezy następującej (góra Akraja i teren Prosymne).

Przytoczono tutaj typowe przykłady logosów o funkcji ajtiologii onomastycznej wobec periegezy bieżącej. Szczegółowa zaś analiza wykazała, że wiążą się one dwustronnie z periegezą. Przechodzą bowiem od jej ogólniejszego elementu do szczegółowego, bądź też dotyczą tego samego elementu. Niekiedy też pełnią funkcję wobec różnych elementów periegetycznych, związanych jednak tematycznie logosem.

2. Funkcja egzegetyczna. Logosy o funkcji ajtiologii topograficznej i onomastycznej były wywoływane przez elementy periegezy wstępnej (7), dalszej (3) i bieżącej (60). Natomiast logosy o funkcji egzegetycznej są wywoływane wyłącznie przez elementy periegezy bieżącej. Wykazują one największą tendencję do objaśniania konkretnych elementów periegetycznych i są ściśle z nimi związane. W drugiej księdze na około 210 występuje 115 logosów o takiej funkcji.

Informacja bieżącej periegezy o posągu Hermesa w pozycji siedzącej i barana w pozycji stojącej wywołuje logos (3, 4), który wyjaśnia sąsiedztwo tych posągów. Wskazuje mianowicie, że Hermes jest opiekunem i hodowcą stad. Logos o rytualnym oczyszczeniu Orestesa (31, 8) pełni jednocześnie funkcję egzegetyczną wobec trzech elementów periegetycznych. Wyjaśnia mianowicie charakter budowli (element wywoławczy) zwanej namiotem Orestesa (w którym czekał na oczyszczenie), a także element periegezy wewnątrz logosu — drzewo wawrzynu. Na koniec wyjaśnia, skąd pochodziła woda do oczyszczeń — źródło Hippokrene. Płaskorzeźba przedstawiająca

Telesillę przypatrującą się hełmowi oraz zrzucone pod stopy poetki książki wywołuje logos (20, 8 — 10), który choć mówi początkowo, że większą sławę przyniosła Telesilli poezja, to jednak głównie nawiązuje do motywu hełmu w płaskorzeźbie. Przedstawia bowiem skutecznie zorganizowaną przez poetkę obronę miasta Agros przed Spartanami.

Jedyny logos biograficzny, a mianowicie o Aratosie (271 — 213 p.n.e.), najdłuższy (109 wierszy) w księdze (8,2 — 9,5), choć wiązany jest dwustronnie i wewnętrznym (9, 4) z informacją periegetyczną o grobowcu Aratosa w Sikyonie, to jednak tylko ubocznie pełni wobec niej funkcję egzegetyczną. Logos ten przerasta bezpośrednio potrzebę periegezy. Co jest przyczyną tego zjawiska? Postać znakomitego męża stanu i autora najstarszej autobiografii greckiej⁷ szczególnie nadawała się do szerszego potraktowania właśnie w tym miejscu. Doczekała się więc w Pauzaniu kolejnego biografa po Plutarchu (50 — 125 n. e.)⁸. Żywot Aratosa stanowił dla Pauzanasza, podobnie jak dla Plutarcha, przykład zmienności losu ludzkiego. Wyraża to ogólna sentencja o charakterze gnomu: ἀλλὰ γάρ οὐ πάντα ἀνθρώπων τελεῖται κατὰ γνώμην (8, 6). Warto zauważyć, że logos cechuje się wewnętrzną funkcjonalnością. Nawet wielka (34 wiersze) dygresja biograficzna o Klyomenesie jest funkcjonalna w stosunku do biografii Aratosa, gdyż uzasadnia jego sojusz z Antygonem. Druga dygresja o nienaturalnych zgonach nawiązuje wprost do otrucia Aratosa, by stanowić wystarczającą egzemplifikację dla gnomu: τὸν ἐπ' ἄλλω βουλευόντα ἄδικα ἐς αὐτὸν πρῶτον τρέπειν (9, 5)⁹.

3. Funkcja wprowadzająca. Niekiedy wstępne informacje periegezy wywołują logosy lub grupę logosów, które pełnią funkcję ogólnego komentarza do periegezy. W drugiej księdze na ogólną sumę 210 występuje 16 takich logosów. Z periegezą bieżącą mają one jedynie pośredni związek. Niech to zobrazują przykłady.

Logos o opanowaniu Flius przez Heraklidów (13, 1, 2) wykazuje dorycki charakter miasta. Związany jest on z ogólną informacją wstępną o topografii Flius (12, 3). Jego funkcjonalność osłabiona jest dygresją o Pitagorasie. Przykładem specyficznej funkcjonalności jest grupa (3) logosów o królach argijskich (18, 4 — 19, 2). Nie wiąże się ona z żadnym szczegółowym elementem periegetycznym. Związana jest tylko ogólnie z miastem Argos pełniąc wobec jego dalszego opisu funkcję historycznego wprowadzenia poprzez genealogie. Tok logosów rozpoczyna się, gdy autor staje u bram miasta (brama Eklejthyi). Logosy prowadzą do wykazania doryckiego charakteru miasta.

Warto zauważyć, że prawie we wszystkich logosach o funkcji wprowadzającej w stosunku do periegezy autor stara się wykazać dorycki charakter mieszkańców terenu objętego księgą.

4. Funkcja zastępcza. Czasem opisywany w periegezie teren nie wyróżnia się

⁷ Por. T. Sinko, *Zarys Literatury Greckiej*, t. II, Warszawa s. 118.

⁸ Por. tenże, *Literatura Grecka*, t. III, cz. 1, Kraków 1951, s. 232.

⁹ Hezjod, *Ἔργα καὶ ἡμέραι*, s. 265.

ani elementami przyrody, ani rodzajem zabytku, o którym można by coś powiedzieć. Dziwięć logosów w księdze ozdabia tego rodzaju periegezę. Warto zauważyć, że tylko periegeza bieżąca wywołuje logosy o funkcji zastępczej. Ich związek z periegezą jest dość luźny. Dla zobrazowania tego posłużmy się dwoma przykładami. Wzmianka logosowa o pokonaniu świni Faji przez Tezeusza (1, 3) ozdabia suchą relację o miejscowości zwanej Kromyon. Podobnie, prosta informacja periegetyczna o nasadzie Istmu wywołuje logos (1, 4) o czynach Tezeusza z plastycznym opisem uśmiercania ludzi przez Sinisa.

*

Na podstawie szczegółowego materiału analitycznego można dojść do następujących wniosków:

Najczęściej występują logosy w związku z periegezą bieżącą, z kolei zaś w związku ze wstępną, a najrzadziej wobec periegezy dalszej. Periegeza zewnętrzna, t.zn. wykraczająca poza geograficzny plan księgi, wywołuje zaledwie kilka nieznaczących dygresji. Wynika z tego, że logosy wyłącznie służą periegezie drugiej księgi. Ich funkcjonalność jest bardzo różnorodna i bogata. Wynika z tego ogólniejszy jeszcze wniosek, że autor wprowadza je celowo i zawsze w organicznym związku z gatunkiem literackim periegezy. Jego logosy nigdy nie wiszą w powietrzu i zawsze bezpośrednio lub pośrednio zależą od periegezy. Dzieje się tak nawet wtedy, gdy zmuszony jest w pewnych wypadkach zastąpić logosem brak informacji periegetycznej.

Generalna funkcjonalność logosu polega na ożywieniu toku periegezy aspektem literackim. Lepiej też wprowadzają one czytelnika w historyczny i legendarny klimat kraju.